

Németh János

GONDOLATOK A KULTÚRAKÖZVETÍTÉS–KÖZMŰVELŐDÉS SZAKMAI AZONOSSÁGÁNAK KÉRDÉSÉHEZ

Kiindulás

Évek hosszú sora óta sokszor és sokféle módon hallottam hazai tárgyalásokon és nemzetközi konferenciákon, hogy a közművelődés vagy a közművelődési intézmény lefordíthatatlan a nyugati (európai) nyelvekre. Minthogy ezek a nyugatiak (európaiak) nem tudják, mit is jelent ez a számunkra oly természetes szakszerűség, a helyi közösségek által jórészt használt és kedvelt intézmények sokfélesége.

Nem írom le, mit éreztem a fordítási nehézséggel küzdő bárkikkel szemben, azt sem írom le, mit gondoltam a fentiek hallatán európai szaktársaim minduntalan csodálkozását megtapasztalva egy-egy jól működő művelődési házban eltöltött nap után. Ismét adott egy helyzet, mint annyi más formaváltozat esetében, amikor magyarázhatom, magyarázhatjuk, kik is vagyunk mi, a kultúrát hivataloszerűen közvetítő művelődésszervezők, népművelők, közművelődési előadók, vagyis kultúra közvetítők valamennyien.

Tamási Áron bölcs gondolatát kölcsönözve, mi végre is vagyunk a világon, ha újra és újra el kell magyaráznunk, le kell fordítanunk, mindenféle hivatalosságok előtt indokolnunk kell, mi is az a népművelő, művelődésszervező, kultúraközvetítő, felnőttek és gyermekek számára közösségi együttléteket szervező, helyi társadalmat dinamizáló, tehetséget felszabadító, az alkotás és befogadás

élményeinek formagazdag tapasztalatait biztosító, a helyi életminőséget folyamatosan javító szakértelem, ami a művelődési házakban hat és működik, leginkább a használók javára.

Talán éppen ezért is vagyunk a világon, hogy újra és újra elmagyarázzuk, lefordítsuk, értelmezzük mindazoknak, mit is jelent hivatásunk, akik nem részesei a művelődési otthonok működésének, nem társak egyetlen ott működő közösségben sem, nem igazán értik, miért is van Közép-Kelet-Európában olyan állam, mely szerény összeggel, de minden éves költségvetésében támogatja az önkormányzatokat, hogy ezek a művelődési otthonok működjenek, hogy élhetőbb legyen mindenhol ez az egyszeri és megismételhetetlen emberi élet.

Ezért kezdek folyamatosan vitát a fordítási gondokkal küzdőkkel, ezért gyűjtök mindig érvanyagot meggyőzésükre, ezért szeretném Európának és a Nagyvilágnak újra és újra elmagyarázni mindazt, amit csak a közművelődés szakszerűsége tud Magyarországon, mindazt, amit csak a közösségi együttlétek oly sokszor felizzó emberi többlete biztosít, azokat a szép napokat, estéket és ünnepeket, melyeket a művelődési otthonok változatos környezete tud szervezni számunkra és mindazok számára, akik a létező legtermészetesebb módon használják a közművelődés magyarországi intézményrendszerét.

Annak a biztos tudatában, ha már a magyar művelődéstörténet ennyivel gazdagabb, mint más néptársaink kulturális múltja és jelene, ne elsvasszuk e többletet, de gazdagítsuk, költségvetési pénzekből támogassuk, fordítsuk le nyugati barátaink nyelvére, egyáltalán: legyünk büszkék hazai közművelődésünkre. Mi tudjuk, hogy az egész életen át tartó tanulás milyen jó és fontos, hogy Nyugat-Európa kizárólag ebből a programból építkezik a huszadik század hatvanas éveitől és természetesen hasznos tapasztalataikat módszeresen integrálja a közművelődés magyarországi gyakorlatába.

Ugyanakkor az is igaz, hogy a tanulás nem a legjobb kifejezés a személyiség fejlesztésére, noha kétségkívül minden nyelvre könnyen lefordítható. Millió és millió dolog van a kultúra elsajátításának folyamatában, melyet nem tanulunk, mégis létünk részévé teszünk, azaz a kultúra egészével aktív viszonyba kerülve művelődünk. Nos, e művelődés tartalmát és formáját befolyásolja szakszerűségével a kultúrát közvetítők professzionalizmusa (így, külön írva). Ha ezt nyugati kollégáink informális és non-formális tanulásnak nevezik, lelkük rajta. De hol van ebből a keresztlül-kasul felszabdalt tanulásból a mi közművelődésünk legszebb motívuma, a közösségi együttlétekből megvalósuló kompetenciaváltozás élménye, utánozhatatlan varázsa. Mely élmények elősegítője a kultúraközvetítő szakember (a népművelő, közművelő, művelődésszervező vagy akár andragógus formaváltozataival), színtere a művelődési ház, közművelődési közösségi színtér. (Bánlaky 1996: 244-261.)

Azt a figyelemre méltó tapasztalatot szintén a kultúraközvetítő identitás részeként kell kezelni, hogy a közművelődés szakszerűsége, a maga komplexitásában, sajátos módon integrálja az egész életen át tartó tanulás Európai Unió programjának új tanulási formáit. A non-formális és az informális tudáselsajátító technológiákat mindazok alkalmazzák, akik a közművelődési intézményekben, közművelődési civil szervezetekben rendszeresen együtt, közösségekben töltik az idejüket rokon érdeklődésű társaikkal, a közművelődési szakemberek által biztosított optimális tanulási (és nem képzési) feltételek között. Akik alkalomról alkalomra, sajátos módon részt vesznek a kultúra elsajátításának jellemzően iskolán kívüli, közösségi együttlétekből megvalósuló, kompetenciaváltozást eredményező non-formális vagy informális tanulási folyamatában.

Persze tudom, Magyarország csatlakozott az Európai Unióhoz, ezért jó lélekkel, nyitottan el kell fogadni az ottani játékszabályokat, sőt ezeket a legmesszebbmenőkig figyelembe véve szervezzük

szakmánk folyamatos megújulását is. Nyilván nem lemondva sajátosságunk méltóságáról, a paradigmaváltó közművelődés változásaiban is értékörző közösségi többletéről. Erről a többletről szól az alábbi szakmai önzonosságot feltérképező gondolatmenet, mindazon hajdani tanáraink és kollégáim nyomdokain haladva, akik a közművelődés szakmai önzonosságának kialakulásáért oly sokat tettek az elmúlt jó fél évszázadban. (Gelencsér 1996: 261-291., Maróti 1996: 337-355.)

I. Értelmiség történeti párhuzamok – néhány példa az értelmiségi szakmák köréből

A kitűnő francia történész Jacques Le Goff, az értelmiség születésének történetét és a középkori egyetemi oktatás kialakulásának folyamatát bemutató könyvében összefoglalja, hogyan jött létre az európai kultúra fejlődésében a szakértelem iránti társadalmi szükséglet, a szakszerűség kialakulásának és ezek kapcsolatának intézményesülése, mindennek előtt a teológiai, a jogtudó, az orvosi és a szabad művészetek (septem artes liberales) karán képzett értelmiségi pályák létrejöttében. A történeti értelmiségi esetekben nyilvánvaló ennek az intézményesülésnek a kibontakozása és megerősödése.

Ez a folyamat a következőkben modellálható: adott a társadalmi igény, szükséglet, erre kialakul, megerősödik, a legváltozatosabb hagyományokból kikristályosodik a szükséglet (igény) kezelésére, az abból adódó problémákra szakszerű választ adni hivatott szakértelem, mely mind a szükséges tudás elsajátítását, mind a legitim praxist illetően intézményesül. (Goff 1979., Huszár 1989., Bibó 1996.). A betegségek elleni küzdelem végigkíséri az emberiség történetét. Nyilvánvaló, hogy ez az alapvető társadalmi szükséglet minden társadalomban létrehozta a szakszerűség hivatásrendjét, valamint intézményrendszerét (Duin – Sutcliffe 1993: 12-14), természetesen megmarad a nem hivatásszerűen gyógyítók gyakorlata (népi gyógyászat).

A tulajdonnal és a tulajdonviszonyokkal kapcsolatos társadalmi szükséglet termeli ki a jogtudók hivatásrendjeit és intézményeit (Benedek 1976: 79.), míg az oktatás és tudomány fokozatosan differenciálódó gyakorlata alapozza meg a bölcséleti tartalmú értelmiségi pályák létrejöttét (Goff 1979.).

A XI-XIII. század párizsi történéseinek a mintája, ennek tanulságai napjainkban is nélkülözhetetlenek szakmai önzonosságunk, társadalmi megfelelésünk tisztázó folyamatában.

Az értelmiségi kiválasztódás, az értelmiségivé válás folyamata a reneszánsz és humanizmus évszázadait követően a természettudományos „rob-

banás" évszázadától felgyorsult és erőteljesen differenciálódott a XVIII – XIX. században (Benedek 1976., Vekerdi 1998.). A XIX. század második fele a pedagógia feltámadásának időszaka, a nevelés, a közművelődés programjának mind szélesebb körű kiterjesztésével az egész társadalomra, míg a huszadik század a társadalomtudományok fejlődésében idézett elő korábban példátlan dinamizmust (Vekerdi 1978: 24-42.).

A kultúráközvetítés szakszerűsége mögött a XIX. századtól napjainkig kimutatható a kultúra szervezett, folyamatos, egész életen át tartó, formagazdag (tehát szabad, közösségi, nem csupán intézményesült) elsajátításának az igénye. Ez az a reális társadalmi szükséglet, mely a művelődéstörténet tanulsága szerint a közművelődés folyamatosan kiteljesedő intézményesülését eredményezte Magyarországon (Gelencsér 1998: 42-71., Mészáros 1999., Juhász 2008.).

Természetesen ez a szükséglet közvetlenségét illetően máshogy jelentkezik az egyén, a közösségek és a korabeli nemzetállami keretek vagy akár napjaink viszonyai között, mint például a korábban említett, az egészséggel kapcsolatos egyéni, közösségi, társadalmi szükséglet. A reformkor magyarországi nagyjai egyenesen a népoktatás és közműveltség általánossá tételében látták a nemzet megmaradásának és felemelkedésének a kulcsát, míg napjainkban, a tudás alapú társadalom korában elképzelhetetlen a fejlődés a kultúra folyamatos elsajátításának intézményesített formái, az egész életen át tartó tanulás, művelődés nélkül. („Fehér könyv” az oktatásról és képzésről 1996., A Kormány Stratégiája Az egész életen át tartó tanulásról 2005.).

Többször is fölvetődik szakmai fórumokon, hogy a kultúráközvetítés gyűjtőfogalma túl általános a közművelődési szakszerűség lehatárolására, hiszen gyakorlatilag a szocializáció teljes spektruma nem más, mint a legkülönbélebb kultúráközvetítés és -elsajátítás dinamikus folyamata. Az értelmiség történetéből vett példák alapján ugyanakkor látható, hogy a neveléshez, a gyógyításhoz vagy akár az információ közvetítéshez is széles körű amatőr (nem hivatásos) bázis csatlakozik, sőt ez a bázis élteti igazán a szakmákat (professziókat). A népi vagy alternatív gyógyászat reneszánsza, a legkülönbélebb szervezetek és intézmények (pl. kereskedelmi televíziós és rádió csatornák, plázák) nevelő hatása, a non-formális információözön megléte és széleskörű használata mellett mégsem okoz gondot az, hogy az adott igények szakszerű, hatékony kielégítése (problémák kezelése) miatt adott esetben mégiscsak orvoshoz, pedagógushoz vagy könyvtárhoz forduljunk.

Ezekhez hasonlóan természetesen kultúrát is közvetít minden és mindenki a szocializáció vagy a társadalmi együttműködések során, a szülőktől a kortárs csoportokon keresztül a médiáig bezáróan, persze laikus módon (Kozma 2001: 123-259.). Azt kell tisztán látnunk és láttatnunk, hogy a kultúráközvetítés professzionalizmusa a magyar művelődéstörténeti hagyományokból szervesen táplálkozó közművelődés, szakemberei (orvosai, pedagógusai, könyvtárosai) a kultúra közvetítők, akik koronként és szakterületenként lehetnek népművelők, művelődésszervezők, felnőttképzők, legutóbb pedig andragógusok.

Miután az értelmiség történeti minták és a művelődéstörténeti tapasztalatok alapján a kultúráközvetítő szakszerűség bázisaként a kultúrát határoztuk meg, mint e professzió legtágabb keretét és tárgyát, célszerű néhány gondolatban összegezni a kultúrának, e sajátos történeti képződménynek azon jellegzetességeit, szükséges feltételeit, létrejövése és működése során modellálható jellemzőit, melyek mentén a későbbiekben kijelölhető lesz a kultúráközvetítés sajátos tudástartalma és a professzióra jellemző gyakorlati mechanizmusok jelentős része is. Elsősorban szakmánk két pólusa mentén, a kultúra és ember illetve kultúra és társadalom vonatkozásában. (Maróti 1996: 33-35.)

II. A kultúra eredetének és működésének néhány tanulsága

A kultúra eredetének megismerésétől (Birket-Smith 1969: 61-103.) egyértelműen bizonyított, hogy a kultúra, létrehozásával egyidejűleg, sajátos tulajdonságaival hat a társadalmi létre (Murdock, G. P. 1949: 47-52.). A kultúra két szükséges feltétele az ember céltudatos cselekvése (Birket-Smith 1969: 61-103), valamint az elvonatkoztató, fogalomalkotó (absztrakciós) képessége. Az absztrakció a kultúra inherens (belső) mértéke. Eszközei legáltalánosabban a gondolkodás, a beszéd, a tudás, az írás, a kommunikáció, az alkotás és ezek objektívált formái. (Donald 1991: 215.). Tehát a dolgok jelentős tömegéről akkor is képes tudni az egyes ember, ha közvetlenül nem érzékeli azokat. Amennyiben fogalom az, ami az érzékelt dolgokban csak érthető jel, jegy vagy kép (Allport 1977: 93-99.).

Az absztrakció jelenléte (formája és minősége) az adott kultúra minősítője. Valamely cselekvést, tevékenységet, tárgyasult formát annál „kulturáltabbnak” érzünk, minél fölismerhetőbb benne a hozzáadott emberi érték, vagyis az absztrakció többlet. Ezt az érték- és absztrakció többletet bizonyítják a korai időkben a bonyolult tudással csiszolt, élesí-

SZÍN

tett, hegyezett, formázott kifinomult szerszámok, az anyagfajták változatosságát igénybevevő fegyverek, az öltözködésben és fogyasztási szokásokban megnyilvánuló emberi lelemény (Birket-Smith 1969: 77.). Az absztrakció léte és jelenléte teljesítményt növelő. A kultúrát meghatározó céltudatos (teleologikus) cselekvés (a vegetatívval szemben) az emberré válás és az emberként létezés kulcsmotívuma.

Miután a célt tételező tevékenységek absztrakciókban összegződtek (és összegződnek) a kultúra létrejövésének a folyamatában, így lehetővé vált a megszerzett tapasztalatok, tudás generációkon átívelő elsajátítása, gyarapítása. Ez a képesség alapoz meg minden későbbi szocializációs, művelődési, kultúraelsajátító tanulási gyakorlatot. A kultúra-közvetítő szakszerűség gyökerei a kultúra genezisének idő mélyébe nyúlnak.

Az egyes ember leválását az emberi nemről (társadalomról), vagyis azt a merőben új helyzetet, hogy az egyes ember nem egyenlő többé az emberiséggel, az absztrakció megjelenése és használata tette lehetővé. A kultúrában összegződő absztrakciók együttese szükséges ahhoz, hogy a leválás motívum érvényesülésével külön-külön, egyenként szerzett tapasztalatok az idő múlásával fennmaradjanak, összeadódnak, az egyedi az általánosba kapcsolódhasson és az általános visszahasson az egyedire. A kultúra szerepe ebben az absztrakciókra épülő folyamatban az, hogy az így létrejövő tárgyasult örökség-együttesnek és bonyolult viszonyrendszernek formát adjon és szabályozza azt, megteremtve ezzel a különféle társadalmi funkciók működésének kulturális „hogyanját”.

Az emberiség lényege komplex kultúrávilága lesz, mint a társadalom kitüntetett aspektusa, egyediségében pedig az adott társadalmi entitás milyenségének meghatározója. A létezés egyediségét az absztrakció léte és tudása nyomán váltja föl az ember céltudatos cselekvő képességének univerzalizálásával. A természeti közvetlenségtől elválasztó létezésfokok bejárását csak e tudások birtokában lehetett és lehet megtenni a kultúra komplex világának részleges és szakadatlan elsajátításával. Az egyén ennek nyomán és következtében más lesz, mint közösségei. Az absztrakció személyes és társadalmi megjelenésétől végérvényesen elkülönül az emberi életben az egyes és az általános, a személyes és a társadalmi, a megélt idő és a történelmi idő. (Kant 1980: 55-77.)

A kultúra sajátos kettőssége és annak összes következménye jelentősen befolyásolja kultúra és társadalom viszonyát. Egyfelől érzékelhető a kettősség

a kultúra történetiségében, amennyiben bizonyos korszakokban az ember alkotja a kultúrát, míg más periódusokban a kultúra hozza létre a társadalmi egyént (Tenbruck 1989: 253.). Másfelől a kultúra kettőssége nyomon követhető, mint a létrehozott komplex kultúrávilág tárgyi alakzata, vagyis az a formagazdagság, mely elsősorban az elméleti kultúratudományok tárgyát képezi, ez a „mi a kultúra” kérdésre adott elemzés tárgya (A). Ugyanakkor a kultúra, mint az egyén, a közösségek, végső soron a társadalom milyenségének a meghatározója visszahat a társadalom működésére, mégpedig az elsajátítás folyamatában, melynek során a társadalom működésének feltétele lesz, egyben a társadalmi alakzatok összehasonlításának a tartalma, ilyenformán az antropológiai kultúraértelmezés tárgya (B).

Vagyis a kultúra létrehozott és létrehozó, tárgyi világ és működési mód, elméleti általános és a gyakorlat leírásának egyedisége egyszerre. Ezért a kultúra-értelmezések megosztottsága is látszólagos csupán, hiszen ugyanazon képződmény vizsgálatának két aspektusa manifesztálódik eltérő nézetrendszerekbe, módszertanokba és kutatási gyakorlatokba. Igaz ez a látszólagos, ámde szükségszerű megosztottság a kultúrával foglalkozó egyéb tudományterületekre és szakszerűségekre is. Mindenesetre az elmondottakból nyilvánvaló, hogy a kultúraelmélet és kulturális antropológia a kultúra elsajátítás professzióinak identitás alapját meghatározó tudományterületek.

A kultúra megújítása, fejlesztése, elsajátítás és létrehozás bipolaritása sajátos kérdéskört jelent a folyamatban. A modern társadalmakban a közművelődés, az egész életen át tartó tanulás szerepe a kultúra létrehozásában felbecsülhetetlenül fontos, különösen az esélyegyenlőség, a társadalmi igazságosság nézőpontjaiból (Kiss 2001: 57-61.). Miután a kultúra létrehozása-fejlesztése a társadalmi lét első év-tízezredeinek nagy korszaka után kevesek kiváltsága lett (Huszár 1997: 31-36.), így különös fontossága van annak, hogy a humánium egyenlőségét meghirdető legújabb kori társadalmi programban mind többen vehessenek részt a kultúra tudatos elsajátításának, alkotó gyarapításának formagazdag folyamatában.

A kultúra társadalmi kötődése miatt, számos más tudományterület és társadalmi professzió tárgya és a képzés során megszerezhető ismeretanyaga is a kultúraelmélet és kulturális antropológia mellett. Egyebek mellett a kultúra elsajátításának a kérdése alapvetően a szocializáció territóriumá-

hoz kapcsolódó neveléstudomány számára nyújt kiapadhatatlan kutatnivalót. Ugyanakkor kultúra és társadalom, kultúra és ember sajátos kapcsolata a szociológia, a néprajz, a kommunikációelmélet és a pszichológiai tudományok számára biztosítanak folyamatosan megújuló ismeretanyagot. A kultúra elsajátítása, a kultúra közvetítésének szakszerű befolyásolása a modern társadalmakban leginkább a közművelődés, más hagyományok mentén az egész életen át tartó tanulás, illetve a felnőttképzés számára biztosít a professziót folyamatosan megújító praxist.

III. A professzionális kultúraközvetítés tudástartalmai

A kultúra eredete és működése kijelöli azt a szakmaiságot, az ehhez társítható tudástanyagot, mely a társadalmi munkamegosztásban csak a kultúraközvetítő népművelőkre, művelődésszervezőkre, andragógusokra jellemző és a más szektorokhoz tartozók számára beazonosítható.

A kultúra néhány jellemzőjének bemutatása után, ebben a fejezetben összegezzük azokat a tudástartalmakat, azt a tudományos partnerséget, melynek elsajátítása és birtoklása szükséges feltétele a kultúraközvetítő szakma hiteles gyakorlásának. A művelődés és az egész életen át tartó tanulás kultúraelsajátító folyamatát szakszerűen befolyásoló tudástartalmak mellett kimutatjuk azt a kultúraközvetítést igénylő társadalmi szükségletet is, mely az értelmiségtörténeti tapasztalatok alapján minden szakma társadalmi legitimációjának alapja.

A kultúra szükséges feltételeként meghatározott céltételező gondolkodás és az absztrakciókkal kialakított, elsősorban az érdek, érdeklődés és érték regulációjában működő személyes-közösségi viszony az egyes ember számára, mint kultúraelsajátítási, tanulási-művelődési szükséglet jelentkezik, történelmi korszakonként eltérő társadalmi környezetben és intenzitással.

A kultúra-elsajátítási, tanulási-művelődési társadalmi igény nyilvánvalóvá teszi, hogy a kultúraközvetítő szakszerűség meghatározó tudástanyagát, fundamentumát a tanulási-művelődési folyamatokkal átfogó történeti, módszertani, tartalmi, személyiség lélektani komplexitással foglalkozó neveléstudomány adja, az e tárgykörbe tartozó történeti, pedagógiai, andragógiai, művelődésselméleti, művelődéstörténeti kutatások eredményinek szintetizáló ismeretével egyetemben.

A kultúra kettős jellegéből következik a kultúraközvetítők számára a kultúraelmélet és kulturális antropológia tudományos hozadéka, mint a kul-

túra- és társadalomismeretet megalapozó tudástanyag. Kettős jelleg a kultúrában, kettős viszony a kultúraközvetítés gyakorlati munkájában. A kultúraközvetítés sajátos társadalomismerete a kultúra örökségéből, a kultúraelmélet fogalmi rendszere és az ebben foglalt tartalmak alapján szerveződik. A szakszerű kultúraközvetítés gyakorlati munkája lényegében a kulturális antropológia szemléletmódját, tárgykezelését és részben módszertanát feltételezi.

A kultúra közvetítője ezek szerint egyfelől, mint a helyi társadalom kulturális szakértője, elemzője, „művelődés politikusa”, másrészt a helyi társadalom emberi viszonyainak vérbeli kulturális antropológusa végzi munkáját a gyakorlatban.

A kultúra megújításának, fejlesztésének a lehetősége, elsajátítás és létrehozás kettőssége szintén sajátos tudástartalmat feltételez a kultúra közvetítésének gyakorlatában. Modern társadalmakban a közművelődés, az egész életen át tartó tanulás szerepe a kultúrával kialakítható aktív, alkotó viszonyt illetően felbecsülhetetlenül fontos, különösen az esélyegyenlőség, a társadalmi igazságosság nézőpontjaiból. Mint erre a kérdéskör szakemberei rámutatnak, a közművelődés rendszerében működő alkotó közösségek jelentős művészeti alkotásokat hozhatnak létre, ugyanakkor jellegüknél fogva döntő mértékben művelődési kötődésűek. Alapvetően nem a művészi színvonal vagy érték különbözteti meg a professzionális művészeti tevékenységektől, hanem maga a közösségi együttlét. (Kiss 2001.)

A kultúra alkotó fejlesztésével kapcsolatos kultúraközvetítői tudások az esztétikától kezdve a csoportszervezés módszertanán keresztül a művészet-pszichológiáig terjednek.

Kultúra és társadalom sajátos kapcsolódásának viszonya – a kultúra megjelenése és hatása a társadalom különféle szervezeteiben, az egyénben – a kultúraközvetítő szakszerűség tudástanyagának újabb, talán legszerteágazóbb tartalmát adja.

Ahogy a kultúra konkrét, látható lesz, kötődve a társadalmi funkciókhoz, vagyis a hagyományos értelmezésben a társadalom hordozza a funkciókat, melyek többé-kevésbé állandóak, a kultúra biztosítja az egyediségeket, az azonosságok másságát. E sajátos és a tudománytörténetben is oly gazdag hagyománnyal reprezentált viszony és kapcsolat értő kezelése többek között a szociológia, a néprajz, a pszichológia, a kommunikációelmélet, a területfejlesztés, a kulturális vidékfejlesztés beható ismeret-

tét feltételezi, illetve számos olyan részismeretet, melyeket az utóbbi években közismerten a kulturális menedzser-kompetencia foglal össze. (PR, marketing, kulturális projekt ciklus menedzsment (KPCM), üzleti kommunikáció és it.).

IV. Kulturális funkciók az emberben, a közösségekben (csoportokban) és a társadalomban

A dolgok természeténél fogva, a kultúra sokszínűségéből és szerteágazó értelmezéséből következően, a kultúrák közvetítéséig eddig rendszerezett tudásanyaga is viszonylag sokoldalú, nehezen azonosítható más szakterületek számára. Noha bőven vannak e tudástartalomban olyan speciális ismeretek melyek a helyi társadalomra, a személyiség fejlődésére, a csoportok képződésére és működésére, a felnőtt kori nevelés és tanulás történetére, módszertanára, gyakorlatára vonatkoznak, illetve olyan egyedi készségek és elvárások, mint a szervezés, a koordinálás, a kapcsolatépítés és együttműködés és a többi. Mégis, e sokféle tudástípus között látni és láttatni kell azt a rendezőelvet, melynek hatására az ismeretek elsajátítása során és a gyakorlatban egyedi szakmává ötvöződik a kultúra professzionális közvetítése a művelődés folyamatában.

Ahhoz, hogy ebben az ismerethalmazban rendet tegyünk, szükséges a szakmai identitáshoz tartozó tudástartalom mellett az identitás értelmét, szakmai küldetését is tisztázni, ehhez pedig a kultúra közvetítés tulajdonképpeni (napjaink történeiseire érvényes) célját kell meghatározni.

A kultúra kettős jellegének bemutatásakor látható volt, hogy a kultúra „A” örökség, „B” ható tényező. Egyfelől tehát felhalmozott örökség-együttes, másfelől viszont a kultúra egyfajta ható mechanizmus is, mely e hatás során jelentősen befolyásolja a társadalom különböző összetevőinek a működését, pontosabban egymáshoz való viszonyát.

Kultúra és társadalom viszonyában a társadalmi funkciók viszonylagos állandósággal jellemezhetőek, míg a kultúra olyan aspektusnak, sajátoságnak, mely a társadalmi funkciók működésének, megjelenésének hogyanját befolyásolja. Egyszerű példánál maradva, a tömegközlekedés minden modern nagyvárosban nélkülözhetetlen funkciót betöltő sajátos szervezet, ám ennek „milyenségét”, „hogyanját” az adott hely, közösség, ország és város kultúrája határozza meg. A lényeg a kapcsolat létrejöttének tartalmában és módjában van: a kultúra megjelenésének, a társadalmi funkciókhoz kötődésének folyamatában.

E kötődésre a huszadik század végéig az úgynevezett kultúranthropológiai magyarázatot tartotta

érvényesnek a tudományos közvélemény, vagyis az egyes társadalmi funkciókat feltöltő kulturális reflexióval magyarázta a társadalmakra jellemző kulturális sajátosságokat.

E felfogásban a kultúra az adott társadalmi alrendszer (funkció) működésének mintegy „éjjeli-őre” volt, vagyis tulajdonképpen „örkődött” a társadalmi funkciók működésének hogyanját illetően. A kultúra jelenlétével mintegy arra „vigyázott”, hogy az elkülönüléshez, az azonossághoz és a mássághoz szükséges sajátos kulturális eszközrendszer hatása nyilvánvaló legyen a társadalmak működésében.

Ebben a szerepkörben, a kultúrának a társadalommal és a társadalom alkotóelemeivel létrejövő viszonyban alakult ki és erősödött fel a társadalmi változások részeként a kultúra sajátos funkcionális hatásmechanizmusa (Tenbruck 1989: 254.). Vagyis a kérdés már nem az, hogy bizonyos állandó társadalmi funkciókra milyen kulturális válasz születik, hanem az, hogy a kultúra mely területeken és hogyan hat bizonyos állandósággal (kulturális funkciókkal) a társadalmi együttélést maradandóan befolyásolva.

Az egész kérdéskör akkor került új tudományos paradigmába (Fukuyama 2002: 16-17.), mikor a kultúra problémája a tudományos elemzések műhelyeiből a politika homlokterében találta magát és ott is maradt, mind a mai napig (Huntington 1993., 2007.). Az elmúlt húsz esztendő egyre élesebben rávilágított arra a tényre, hogy a kultúra kitüntetett szereppel bír a társadalmi együttélésben, különös jelentősége van a globalizáció és az etnikaivá, fajivá, „kisebbségivé” manipulált kulturális konfliktusok párhuzamos jelentkezésének a korszakában. (Németh 2008: 3-7.)

Ez a szerepváltozás tette a kultúrát ma a fejlett világ egyik meghatározó politikai tényezőjévé.

Az elmúlt évek egyelőre még esetleges kutatásai bizonyítják, hogy a kulturális alapfunkciók olajozott működése szükséges a kultúrák által reprezentált társadalmak (Huntington 1993.) kiegyensúlyozott egymás mellett éléséhez (Fukuyama 2002.), illetve diszfunkcióik súlyos kulturális konfliktusokhoz vezetnek az említett egyének, csoportok és társadalmak között (Lasch 1996.).

Ez teszi szükségessé annak a megvilágítását, hogy a kultúra e kitüntetett szerepkörének érvényesítéséhez milyen viszonylagosan állandó funkciók betöltésére, pontosabban létrehívására képes, illetve e kulturális funkciók hogyan, mely területeken érvényesülnek a személyiség, a csoportok és a társadalmak működésében.

Ezeknek a kulturális alapfunkcióknak a feltárása, mint bizalomfejlesztés, identitásalapozás, tájékozódás, viszonyulás és alkalmazkodás, a tudományos paradigmaváltás óta folyamatos, a kutatása és az ennek következtében részterületenként született szakirodalom napjainkban már szinte feldolgozhatatlan. E funkciók sajátos konfigurációi is említésre kerültek az utóbbi években. Egységes rendszerbe történő bemutatásuk azonban még nem történt meg.

Ezúttal a rendelkezésre álló, mozaikszerűen sokrétű szakirodalomra támaszkodva, kísérletet teszünk a kultúra állandó társadalmi hatásának, a kulturális alapfunkciók modellezésére, egymásra épülésük és sajátos szinergiájuk bemutatására. Mégpedig társítva ehhez a modellhez a közművelődés működési formáinak változatos hátterét néhány példa említésével, mint az egyénben, a közösségekben és a társadalomban működő kulturális funkciók érvényre jutását elősegítő szakma gyakorlati terepét, végső soron nyilvánvalóvá téve a kultúráközvetítő szakszerűség korszerű társadalmi megrendelését, küldetését.

A bizalom fejlesztése a társadalmi tőke termelése, az együttélés kiegyensúlyozottsága és a személyiségfejlődés megalapozása szempontjából az első és legfontosabb kulturális alapfunkció.

A bizalom kialakulása rendkívül hosszú folyamat, jórészt az első szükséges feltétel a személyiség kiegyensúlyozott fejlődéséhez (Allport 1997: 101.), vagy akár a közösségi együttműködéshez. Az előítélet, a mássággal kapcsolatos fenntartások, a beilleszkedési zavarok, mind-mind a bizalom kifejlesztésének kulturális alapfunkciójával kapcsolatos társadalmi, társas-lélektani, szocializációs problémák.

A közművelődés szakszerűségének gyakorlata gazdag repertoárral biztosítja a bizalommal kapcsolatos kulturális funkció működését, korrekcióit, gyakorlását. A települések közösségi kapcsolatainak szervezése, az együttműködések számtalan formája, az intézmények használatának bizalomra épülő mindennapi gyakorlata kitűnő alkalom a legkülönbözőbb kulturális szocializációból következő bizalom-hiányok fokozatos, vagy teljes pótlására. Más bizalmi rádiuszon szerveződik egy testvér-települési kapcsolat és megint más bizalmi helyzetet idéz elő a társadalmi beilleszkedési zavarokkal küzdők csoportjainak (közösségeinek) intézményen belüli megjelenése és működése. Mindenesetre nem véletlen, hogy a mai magyar társadalomban a kultúra el-sajátító köz-intézményi rendszereken belül a köz-

művelődés bír jelentős tapasztalatokkal e kulturális funkció kezelésében.

Az identitás megalapozásának kulturális funkciója szervesen épül a bizalom-rádiusra (Fokuyama 1996: 147.). Az identitás a társadalom, a személyiség kialakulásában és működésében egyaránt mintegy összetartó-kötő anyag van jelen, a kulturális hovatartozás tudatosulásának fundamentumaként. A személyiség lélektannal, a csoportfoglalkozások szervezésével foglalkozó útmutatókban és a nevelés tudományi szakirodalomban teljes az egyetértés az identitás kialakulásának központi szerepével az egyén sikeres fejlődésében és a társadalmi együttélés módját illetően egyaránt. Az önazonosság biztonsága, vagy kialakulatlansága alapvetően befolyásolja az önértékelést, a sikerélményt, a konstruktivitást a működés szervezésében.

A közművelődési gyakorlat gazdag kínálattal biztosítja az identitással kapcsolatos kulturális funkció működését. Gondoljunk mindazokra a helyi kultúrát továbbélítő művelődési alkalmakra (vetélkedők, játékok, kirándulások, bemutatók), kiadványokra, hagyományt teremtő programok szervezésére, melyek központja, generálója leginkább a művelődés helyi otthona, szakértője e folyamatok avatott kultúráközvetítője.

A helyi kultúra megjelenítése a közművelődés napi gyakorlatában, vagy akár a társadalmi beilleszkedési zavarok bármelyike (Pataki 1989: 141-134.) mentén szerveződő csoport-tagok identitáskezelése, a helyi ünnepek és kitüntetett alkalmak preferálása az intézményi munkában, mind-mind a közművelődés szakmai lehetőségei közé tartoznak az identitást erősítő kulturális alapfunkció érvényre juttatásában.

A tájékozódás kulturális funkciója az egyén, a közösségek társadalmi eligazodását biztosítja, a legváltozatosabb formában és tartalommal. Az identitás tudattartalmának gyakorlati vetülete. Információ szerzés és az információval való bánás mindennapi kihívásai összegződnek e kulturális funkcióban. A tájékozódás az ember, a közösség és a társadalom praktikus működésének nélkülözhetetlen feltétele.

A közművelődés helyi gyakorlatának teljes információs rendszere, felnőttképzési gyakorlata, tanfolyamok, nyelvi, általános és szakképzések szervezése, informális és non-formális tanulási alkalmak, közösségi együttlétek szervezése, a mindennapi élet, az életvitel szervezésével kapcsolatos információk folyamatos katalizálása, az ismeretek

SZÍN

szakszerű terjesztése mind-mind e kulturális alapfunkció érvényesülését szolgáló közművelődési alkalmak.

A viszonyulás kulturális funkciója az egyén, a közösségek és a társadalom kapcsolati hálójának kialakítását, kialakulását szabályozza, egyfajta érték-dominanciával, tudatos attitűdök szerves egymásra épülésével. Erősen szelektív, magas tudatossági (absztrakciós) szintet feltételező kulturális funkció. A megszerzett ismeretek és információ kreatív, tudatos alkalmazását szervezi e funkció által az egyén, a közösségek és a társadalom egyaránt.

A közművelődés működési gyakorlatában a viszonyuláshoz kínál bőséges alkalmat a művészeti csoportokban való részvétel, az alkotó körökhöz való kapcsolódás, a tudatos értékrendet feltételező programválasztások sorozata a nyári táboroktól kezdve a szabadegyetemen keresztül a művészeti bemutatókig, kiállításokig, színháztermi eseményekig bezáróan.

Az alkalmazkodás kulturális alapfunkciója már a teljes kulturális kiképződést feltételezi a szakadatlanul változó életfeltételek között megvalósuló eredményes életvezetés érdekében. A változásokra érzékenyen reagálni tudáshoz, alkalmazkodáshoz a különféle specifikus képességeket egymásra vonatkozó, általános intelligencia szükséges (Mithen 1995: 29-39.). Ez a kulturális funkció az egyén, a közösségek, végső soron a társadalom sikeres alkalmazkodásához szükséges minden korábbi funkció eredményes működtetését vezérli (Vekerdi 1996: 47-62.) (Smith im. 55-60.). Márpedig a körülmények szakadatlanul és feltartóztathatatlanul változnak, az idő „felgyorsult” körülöttünk, aki nem tud részt venni ebben az örök változásban, akinek nincsenek meg az ehhez szükséges kulturális alapok, fokozatok, az bizony sok jóra nem számíthat a mai körülmények között. Úgy is érzékelhetnének az ötödiknek említett kulturális funkció jelentőségét, hogy a sikeres, eredményes élet titka a szakadatlanul változó feltételekhez történő alkalmazkodás optimalizálása.

A közművelődési szakszerűség lehetőségei szinte kifogyhatatlanok az alkalmazkodás optimalizálásának elősegítéséhez. Gondoljunk csak a szakterület sikeres alkalmazkodására az Európai Unió támogatások követelményeihez és az ennek következtében elért közel 50 milliárd forintos támogatás sikeres felhasználására. Említsük mindazt a munkaerő-piaci reaktivizálódást elősegítő

információs és felnőttképzési feltételrendszert, ami a művelődési otthonok látogatóinak sikeres alkalmazkodását hivatott elősegíteni épp úgy, mint azokat a prevenció, mentálhigiénés, vagy a hátrányos helyzetű közösségek beilleszkedési problémáival foglalkozó csoportformákat, melyek egyre bővülő alkalmi megújuló szakszerűségünk egyik legfontosabb pillérét képezik.

A kulturális alapfunkciók bemutatásának öszszegzéseként hangsúlyozzuk ezek szigorú egymásra épülését és pozitív szinergiáját. Az egyén, a közösség és a társadalmak bizalmi rádiusza az alap, az a bűvös kör, melyre szilárdan lehet építkezni. A legkülönbébb szakszerű beavatkozással ez a bizalmi rádiusz formálható, némileg bővíthető (Fokuyama 2002: 156-158.), nem utolsó sorban éppen ez a lehetőség és igény feltételezi a kultúráközvetítés szakmai önazonosságának jelentős átalakulását is.

V. Epilógus gyanánt

Mint látjuk, a kultúra funkciói teszik lehetővé az egyén szociális beilleszkedését, a társadalom olajozott működését és sokszínűségét (Tenbruck 1989: 61-70.). Egy adott társadalom bizalmi rádiusza, identitása, tájékozódási szisztémája, viszonyulása a dolgokhoz és alkalmazkodóképessége adja ki annak kulturális milyenségét, azonosságát és az ahhoz viszonyított másságát. Ezek a kulturális funkciók azonos mintázattal jelennek meg és hatnak bármely eltérő tartalmú kulturális entitás és társadalmi funkciórendszer esetében. Ez az általános jellegük vált nyilvánvalóvá a globalizáció és kulturális konfliktusok párhuzamos és rendszeres jelentkezésének elmúlt három évtizedében. Láttuk, hogy a kultúra mely területeken és hogyan hat bizonyos állandósággal (kulturális funkciókkal) a társadalmi együttélést maradandóan befolyásolva. A társadalmi tapasztalatok egyértelműen feltételezik és indokolják, társadalmi szükségletként definiálják, hogy e kulturális funkciók érvényesülését professzionális módon kell elősegíteni az egyénben, a közösségekben és a társadalomban egyaránt.

Ezt a társadalmi igényt fogalmazzuk meg úgy, mint a kultúra közvetítő szakszerűség modern szakmaküldetését. Ezzel a változással nyilvánvalóvá tehető, hogy napjainkban a kulturális alapfunkciók érvényesülésének a kultúra professzionális közvetítője a letéteményese, szakembere. Feladata e funkciók helyes, megfelelő arányban történő működtetése. Ez a professzionális kultúrát közvetítő felé megfogalmazódó valóságos társadalmi igény,

ebben találja meg küldetését a kultúráközvetítő szakember, legyen bár a művelődésszervezés, az andragógia vagy a felnőttképzés szakterületeinek hivatásosa.

A kultúra közvetítése mindezek alapján a kulturális funkciók szocializációs folyamatban történő elsajátítását, a társadalmi együttélésben való „megtanulását”, rutinizálását, az eltérő kultúrák dinamikus, konfliktus-minimalizált együttélésének szakszerű elősegítését jelenti az ezredforduló Euro-Amerikai térségében, így természetesen a magyarországi közművelődésben is.

A művelődés szervezése, a felnőttképzés – mint az egész életen át tartó tanulás két központi alrendszere – e küldetés mentén dolgozza ki stratégiáját, cselekvési programjait és fejlesztési irányait.

Az értelmiségi, aki a kulturális funkciók érvényre jutását beavatott szakszerűséggel végzi az egyénben, a közösségekben és a társadalomban, mindazt a tudást, amit értelmiségivé válásának során megszerzett, e küldetés sikeres teljesítése érdekében ott és olyan arányban alkalmazza, ahol és amennyiben e kulturális funkciók sikeres menedzselése megkívánja. Ennek az optimalizálásnak a felismerése, az ehhez való alkalmazkodás és cselekvési módok kidolgozása már magas szintű értelmiségi attitűdök egész sorát és a megszerzett szaktudás kreatív alkalmazását feltételezi.

Ennek elismerése egyre inkább érdeke lesz a (helyi) társadalomnak is, amennyiben a döntéshozók körében általánosan és tudományosan megalapozottan elfogadott lesz, hogy a kulturális konfliktusok kezelése, a helyi életminőség fejlesztése, az alkalmazkodásra képes, sikeres életvitel szervezése és valamennyi említett tényező együttesen a kultúra közvetítők valódi hivatásának igénybevétele nélkül nem lehet eredményes.

E folyamatban lesz a közművelődés szakembere a helyi társadalmi erőterben megtűrt rendezvény-szervezőből, az ünnepek és hétköznapi kulturális szakmunkásából egy, a kulturális viszonyok érvényre jutását elősegítő (menedzselő), a (helyi) társadalom kiegyensúlyozott, konfliktusokat-minimalizáló működését befolyásolni képes kultúráközvetítő értelmiségi.

A jövőben ezért egyre nyilvánvalóbb, hogy nem csupán az a kérdés, mi az a kultúra, milyen tartalom-együttes, amit úgymond közvetítünk, még csak nem is az, akarják-e vagy sem a résztvevők ennek elsajátítását. Sokkal inkább az, hogyan tudjuk a kulturális alapfunkciók: a bizalom, az identitás, a tájékozódás, a viszonyulás és az alkalmazkodás érvényesülését

elősegíteni az egyénben a közösségekben, a (helyi) társadalomban. Természetesen ebben a változó szakmai küldetésben az egyén, a közösségek és a helyi társadalom megismerésének új módszereit és kérdésfeltevéseit egyaránt alkalmazni kell a kultúráközvetítő profiknak. Ehhez képest részkérdés és mindig az adott szituáció által meghatározott, hogy a kultúrának mely tartalmi elemével foglalkozik az adott helyzetben megfelelő és a kultúra elméletben megismert fogalom-mátrixokból. Ennek felismerésében van a képzés során elsajátítható tudástartalmak virtuóz ismeretének, komplex és az adott helyzet kezelésére a legmegfelelőbb alkalmazásának a titka. Ebben a folyamatban válik a kultúráközvetítő a kulturális viszonyok szakértőjéből a viszonyok kultúrájának szakemberévé, végső soron az egyén, a közösségek és a társadalom együttélésének, fejlesztésének, tájékoztatásának, eligazodásának és alkalmazkodás optimalizálásának helyi és nem csak helyi értelmiségijévé.

Ebben látom a kultúráközvetítés szakterületeinek valódi identitás váltását, változó és megújuló szakmai önmeghatározásunk lényegét.

Koncz Gábor Visegrádon, a Közművelődési Szakfelügyelők Országos Konferenciáján fogalmazott meg számunkra fontos nyolc pontot, rendszerező alapvetésként szakmai megújulásunk részben még előttünk álló feladataihoz.

Nos, ehhez a valóban programadó nyolc ponthoz ezúttal az identitás és a közös nyelv, fogalom-készlet, tudományosság, egyfajta kultúráközvetítő közbeszéd vonatkozásában volt szándékom sajátos gondolatokkal hozzájárulni. Meggyőződésem, hogy megújuló identitásunk tudástartalma egyaránt feltételezi a kultúraelmélet és kultúrakutatás nagy klasszikusainak és műveik ismeretét Kantól Malinowskiig, Herdertől Herskovitsig, mint a nagy magyar társadalomszervezők, Németh László, Illyés Gyula, Karácsony Sándor, életművét, a néprajz és szociográfia korszakos munkáinak legjavát, a neveléstudomány klasszikusait és a modern szociológia, szociálpszichológia alapműveit, az elmúlt közel fél évszázad jeles tanárainak és kutatóinak szakmaszervező gondolatait, kutatásait, előadásait. Közös örökségünk, gondolat-bázisunk, szaknyelvünk, tematikánk, programunk tehát van, mégpedig kivételesen gazdagon.

A közművelődés fogalmának fordítási nehézségeivel küzdőknek is adós vagyok, tudom. Számukra két összefoglaló bekezdést közlök, egyelőre angolul 2009. április 1-ig a www.erikanet.hu/forum rovatában. Jó lenne szövetségeseket találni a német, francia, spanyol, portugál, észt, lengyel,

orosz... megfelelőkhöz is. Lehet, nem utópisztikus a remény, hogy lesznek e munkában segítő szövetségesek – a nem is oly távoli jövőben.

Bibliográfia

Allport, G. W. (1997): A személyiség alakulása. Budapest, Kairosz kiadó.

B. Gelencsér Katalin (szerk.): Művelődéstörténet I. (Felnőttoktatás, továbbképzés és élethosszig tartó tanulás sorozat 19. kötet.) Budapest, Német Népfitiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete Budapesti Projektirodája – Magyar Művelődési Intézet – Mikszáth Kiadó – Janus Pannonius Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet, 356-364. p.

Benedek István (1976): A tudás útja. Budapest, Gondolat Kiadó.

Birket-Smith, Kaj (1969): A kultúra ösvényei. Budapest, Gondolat Kiadó.

Burckhardt, Jacob (1949): Alapvetések egy általános kultúratudományhoz. In: Bujdosó Dezső (szerk.): Forrásmunkák a kultúra elméletéből III/1. Budapest, Tankönyvkiadó, 81-97. p.

Donald, Merlin (1991): Origins of the modern mind. Three stages in the Evolution of Culture and Cognition Cambridge, Mass., Harvard Univ. Press.

Duin, Nancy – Sutcliffe, Jenny (1993): Az orvoslás története. Budapest, Medicina Kiadó.

Eisler, Rudolf (1927): Kultúr. In: Alvin, Diemer und Ivo, Frenzel, Das Fischer Lexikon – Philosophie. Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, 122 -130. p.

Fokuyama, Francis (1997.): Bizalom. Budapest, Európa Kiadó.

Geldsetzer, Lutz (1967.): Kultúrfilozófia. In: Alvin, Diemer und Ivo, Frenzel, Das Fischer Lexikon – Philosophie. Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, 122 -130. p.

Huntington, Samuel P. (1999.): A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Budapest, Európa Kiadó.

Huntington, Samuel P. (1999.): Kik vagyunk mi? Az amerikai nemzeti identitás dilemmái. Budapest, Európa Kiadó.

Huszár Tibor (1977.): Fejezetek az értelmiség történetéből. Budapest, Gondolat Kiadó.

Juhász Erika (2008.): A magyar felnőttképzés történetének kutatása. In: Szín – Közösségi művelődés 2008. december.

Kant, Emmanuel (1980.): Vallás a pusztá ész határain belül. Budapest, Gondolat Kiadó.

Kiss László (2001.): Amatőr – amatőrség. In: Bíró Ágnes (szerk.): Alkotó emberek. Budapest NKÖM Közművelődési Főosztály.

Koncz Gábor – Németh János – Szabó Irma (szerk.) (2008.): Közművelődési fogalomtár. Budapest, OKM Közművelődési Főosztály.

Kozma Tamás (2001.): Bevezetés a nevelésszociológiába. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Kulturális Kisenciklopédia (1986.), Kossuth Könyvkiadó. Lamprecht, Karl (1909.): Modern történettudomány. Világkönyvtár 44. kötet, Budapest, Révai Kiadás.

Lasch, Christopher (1996.): Az önimádat társadalma. Budapest, Európa Kiadó.

Maróti Andor (2007.): Gondolatok a kultúráról, műveltségről és a közművelődésről. Budapest, Trefort Kiadó.

Maróti Andor (szerk.) (1989.): Forrásmunkák a kultúra elméletéből – Szöveggyűjtemény. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Mészáros István (1981.): Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között. Budapest, (k. n.).

Mithen, Steven (1995.) From domain specific to generalized intelligence: a cognitive interpretation of the Middle/Upper Paleolithic transition. In: Renfrew Colin – Zubrow Ezra B. V. (szerk.): Elements of cognitive archeology Cambridge Univ. Press, 29-39. p.

Murdock, G. P. (1949.): Social Structure New York.

Nagy Sándor (szerk.) (1976.): Pedagógiai Lexikon I. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Niedermann, Joseph (1941.): Kultur. Werden und Wandlungen des Begriffs und seiner Ersatzbegriffe von Cicero bis Herder. „Bibliopolis“. Libreria Antiquaria Editrice, Firenze.

Schiller, Friedrich (1969.): Válogatott esztétikai írásai. Budapest, Helikon Kiadó.

Spengler, Oswald (1995.): A nyugat alkonya. Budapest, Európa Kiadó.

Szűcs Jenő (1997.): A magyar nemzeti tudat kialakulása. Budapest, Osiris Kiadó.

Taylor, Jacques (1870.): Primitive Culture. Budapest, Magvető Kiadó.

Tenbruck, H. Friedrich (1989.): „Bürgerliche Kultur“. Die kulturellen Grundlagen der Gesellschaft, Der Fall der Moderne, Opladen: Westdeutscher Verlag, 251-272. o.

Tocqueville, Alexis de (1983.): A demokrácia Amerikában. Budapest, Gondolat Kiadó.

Vekerdí László (1994.): Tudás és tudomány. Budapest, TypoTex Kiadó.

Vekerdí László (1996.): A véges végtelen. Budapest, TypoTex Kiadó.

Williams, Raymond (1998.): „Kultúra“ In: Wessely Anna (szerk.) A kultúra szociológiája. Budapest, Osiris – Láthatatlan Kollégium.